

Dr. Balázs Lajos

AZ ÉNLAKI KÖZMŰVELŐDÉS ÉS MŰKEDVELŐ
SZÍNJÁTSZÁS 100. ÉVFORDULÓJÁRÓL,
46 ÉVVEL KÉSŐBB¹

Az eddig elhangzott előadások legtöbbje a Székelyföld különböző tájain élő népi színjátszó mozgalmakról tájékoztatott, illetve helyi-térségi (Fiság menti, lövétei, sóvidéki, torockói) dramatikus népszokásokat mutattak be. A hely szelleme, ahol vagyunk, évtizedek óta iránta érzett tisztelem, nem kevésbé a róluk alkotott tudásom az én figyelmemet Énlaka felé irányította. Emblematicus falucska olyan értelemben, hogy a kultúra iránti áhítatával megmentette önmagát, nem jutott azon székelyföldi falucskák sorsára, melyekről sokan alig, vagy egyáltalán nem tudják, hogy (még) köztünk vannak, azt sem, hogy léteztek. Előadásom a művelődés, kiemelten a színjátszás énlaki stratégiai konvergenciáját kívánja előtérbe hozni.

1971 októberében azt a feladatot kaptam, hogy szálljak ki néhány napra Énlakára, és tanulmányozzam az ottani közművelődési életet, mivel felterjesztés érkezett Hargita Megye Művelődési Bizottságához arról, hogy a „szervezett közművelődési egyesület és műkedvelő színjátszó tevékenység” megérte a 100. esztendő, és méltóképpen szeretnék megünnepelni. A megyei szakbizottság felügyelőjeként örömmel vállaltam a megbízatást, tekintettel arra, hogy a falusi kultúrotthonok és könyvtárak tevékenységének felügyeletét magam választottam, vonzott a megismerés esélye, a betekintés lehetősége egy Csík-szeredától távol eső település életébe olyan által, akinek – mi tagadás –, földrajzi tájként sem volt ismerős a vidék.

Patriarchális falucskába érkeztem, melynek társadalmi, demográfiai jellemzőit most nem részletezhetem, noha máig él az emlékezetemben,

1 Elhangzott Énlakán a Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet és a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke által szervezett *Székely népi és iskolai színjátszás* című tudományos konferencián, 2017. szeptember 28–30-án.

csak néhányat idézek fel, melyek – szemléletem szerint – nem mellőzhetők a címben foglalt esemény megértése céljából.

Énlakáról, híres templomáról már a bukaresti egyetem bölcsészkarán hallottam az egyik nyelvtörténeti előadáson, 1962-ben, nevezetesen arról, hogy Bogdan Petriceicu Hasdeu, a neves román polihisztor, szanszkrit eredetű írásnak tartotta az énlaki templomban látható híres rovásírást, és mint vérbeli tudós vette a fáradságot, útlevelet váltott és a helyszínen, tehát itt vizsgálódott felőle.

Megtudtam, hogy 1971-ben 143 család élt a falucskában, s hogy 150 emberrel fogyott a falu lakossága a 80 évvel korábbi állapothoz viszonyítva, aminek mintegy fele elköltözött, ipari munkás lett. Azt is feljegyeztem, hogy évről évre fogyott a születések száma, s hogy az a néhány felcseperedett leány alig kapott férjet a faluban. Mindezen jelenségek együttes végkifejlete az lett, hogy 1959-ben megszűnt az V–VII. osztály². A demográfiai kép romlásával szemben azonban 1948–55 között kultúrotthon épült a falu összefogásából. És nem akármilyen: előadóterme, tágas színpada, öltözője, próbaterme, irodája és modern világító rendszere volt; klubja az akkori idők audiovizuális eszközeivel berendezve. A könyvtárban 2616 kötet volt bejegyezve, 176 rendszeres olvasót tartottak nyilván, központi és megyei lapokat, folyóiratokat járattak, amikor én arra jártam. Tömören összefoglalva, ezt a társadalmi, kulturális képet találtam Énlakán, ahol a falu önművelődési élete fennállásának 100. évfordulójára készültek. Akkor ismertem meg Demeter Domokos, aranykezü kőfaragó mestert, népművészt, aki hét évtizeddel a vállán pattintgatta a konok köveket, finom humorával modellálta azokat, kire mi illett, melyiket valamilyen kiállításra, melyiket a temetőbe szánta. A sajátját is.

A LÁMPÁS

Akkor és ott ismertem meg a „Lámpást”, Szávai Márton tanító személyében, aki 1958-ban került Etédről Énlakára: tudatosan vállalta sorsát itt, ahol elszigeteltségükre utalva azt tartják, hogy „rajtunk felül már csak az Isten lakik”. Vizsgálódásunk esztendejéig 94 színdarabot rendezett, ami aprópénzre váltva ki tudja hány száz, vagy ezer

2 Itt értesültem arról, hogy ma I-IV. osztálya sincs a falunak: a gyerekeket Etédre viszi-hozza az iskolabusz.

éjszakába nyúló próbát, fellépést jelentett! Beszélgetéseinkből körvonalazódott egyfelől a személyiség szerepe egy közösség, bármilyen közösség életében, aki képes ráérezni valami mentő szükségletre, ami megóvja a közösséget az elcsöcselékesedéstől, másfelől, a közösség receptivitása az iránt a valami iránt, ami emberi kiteljesedését nyújtja, és teljesebb értelmét adja a mindennapi létért való gürcölő életének. Ez volt, lehetett a titka a 100 éves énlaki színjátszásnak. Szávai Márton akkori vallomásából idézek mind a két irányba: *„Nálunk, Énlakán, a népművelésben a műkedvelő színjátszásnak van a legjelentősebb helye. Szükségeli ez a falu a kultúrát. Szükségeli a színjátszást. Ide még soha nem járt hivatásos színtársulat. Nálunk a színjátszás, a tehetség, a szereplés tekintélyt jelent a faluban. Nagy tekintélyt! Itt nem ismerjük a »szereplő-szervezést«. Beszervezni színjátszót sosem kell. Itt csak válogatni kell, s kiosztani a darabot. Persze egy darabba nem fér bele minden szerepelni akaró. Ezen úgy segítünk, hogy évenként 4-5 darabot játszunk. (A csíkszeredai színház évente négy darabot visz színre.) Itt nincs olyan dilemma, hogy lesz-e közönségünk, vagy nem. Aki nincs a színpadon, az a nézőtéren van.»*

A LEGIDŐSEBB SZEREPLŐ

Kerestem a legismertebb, legöregebb szereplőt, tulajdonképpen Szávai Márton szavainak visszaigazolását, anélkül, hogy kételkedtem volna benne. A 80 éves Török Lajost ajánlották. Maradtam továbbra is néprajzosnak, vagyis az ő lassan induló szavaiból idézek: *„1907-ben értem meg azt a rég várt pillanatot, hogy nekem is tapsoljanak mint színjátszónak. A kintornás családban szerepeltem. Én voltam Samu. Megtapsoltak, jólesett. 1906-ban az Egylet szavalóversenyt írt ki. Petőfi Örült című versét kellett megtanulni. A család kikacagott, de én azért is megtanultam. (...) Felhúztam új fehér harisnyámat, és mentem a többivel. Raffai Jánossal, Bíró Mártonnal s a többiekkel. Tizenkét tagú bizottság előtt szavaltunk. Érdemesnek Török Lajost tartották. Egy Aranykoronát kaptam a kezembe. Igen nagy pénz volt akkor. Kifizettem belőle az egyleti tagsági díjat, amit szigorúan vettek. Aztán levélíró versenyt szervezett az Egylet. Mert ilyeneket is csináltunk az Egyletben. Én írtam a legszebb, legtartalmasabb, lehibátlanabb levelet. Aztán erőst szerettem a könyveket.*

Az előadásainkra sok vendég jött, mert mi nyomtatott meghívókat küldtünk mindenfelé. A háború után, '48-ban elhatároztuk, hogy saját

házat építünk a kultúrának, s benne örökös színpadot. Egy millió lejt adtunk össze. Sokan közülünk eladtunk egy-egy tehenet, s az árát egészébe odatettük. Raffai Gáspár s mások még többet is. Ez így volt, s most megvan.

Tíz esztendő t szerepeltem 30 darabban, s harmincöt esztendeig súgtam. Azt mondták, ezt én tudom a legjobban. Tudtam is mindenik szerepét. Kora reggeltől a mezőn voltam, s este a színpadon. De nem éreztem fáradtságot. Csak most. Immár nem hetvenkedem, mert nyolcvankodni kezdtem. Egy járási gyűlésen valaki elkezdte, hogy »nincs kultúra, s miért nincs kultúra? Egy darabig bírtam, de aztán belékiáltottam: Jöjjön Énlakára. Mert itt volt is, van is. Mert ez olyan falu, s olyan az ember is benne... Vásott darabot soha nem vettünk elé, csak újat.»

AZ IFJÚSÁGI EGYLET TÖRTÉNETÉRŐL

Az Etédi Ifjúsági Egylet és az énlaki színjátszás organikusan összer tartoztak. Az egylet, mai szóval intézményi háttere volt a színjátszásnak. Ha példát kellene mondanom a székely önrendelkezésre és önkormányzatra, az autonóm egyesületek szerepére egy faluközösség életében, akkor ezzel példázódnék.

Az egylet megalakulására, százéves múltjára az első egyértelmű utalás 1871-ből származik, viszont a dokumentum, amit 1971-ben olyan alázattal lapoztam, mint a szentírást, korábbi tevékenységre is utal. Más szóval, 1871 előtti, folyamatos művelődési életet igazol, illetve arra épül. Az is fontos adat, hogy az egylet keretében, az önképzés és műkedvelés csak a két világháború idején szünetelt egy-két évig. Azokat a célkitűzéseket, feladatokat, alapelveket, melyeket a megyei művelődési bizottságunk az átszervezés után megfogalmazott a művelődési otthonok számára, az énlaki Ifjúsági Egylet Alapszabályzatában csaknem mind megtaláltam. A mi művelődési egyleteink a '70-es években még alapszabályzat-tervezet szerint működtek, Énlakán 100 évvel korábban a közösség által elfogadott, aztán a jegyzőkönyvek szava szerint tiszteletben tartott alapszabályzat szelleme és elvei szerint tevékenykedtek. Az a tény, hogy az énlaki egylet 1871-ben a színjátszók által létrehozott saját pénzalapjából (!) már képes volt az iskolát taneszközökkel támogatni és biztosította a felnőtt nevelés feltételeit³

3 Olvasmányaim szerint hasonlóra Dániában volt országos méretű kezdeményezés a múlt század első évtizedében a népiskolák szervezése során, amivel legyűrték a lakosságon elhatalmasodó alkoholizmust.

azt igazolja, hogy Bartha Zsigmond scholamester felhívását, melyet „1866-ban intézett az ifjúsághoz önképző egyesület alakítására”, nemsokára tett is követte. Az egyesület okmányából számomra egyértelmű volt, hogy tevékenységüket következetes demokratikus szellem, korszerűség és egyesületi fegyelem jellemezte.

De hogy visszaterelem a szót a konferencia medrébe, de el se szakadjak az összefüggések rendszerétől, említésre méltónak tartom az egyesületi könyvtár szervezési politikáját, célirányosságát, leleményességét. 1897-ben olvasókört alakítanak, 50 krajcár tagsági díj befizetésével. Az 1899. XI. 1-i kiértékelő jegyzőkönyv szerint „az évi tiszta jövedelemnek jelentős része (30 Ft) könyvek megvételére határozottan el, mint a „*legégetőbb szükség*” (kiemelés tőlem). Az állomány tartalmáról nem szólhatok, de aláhúzni érdemes, hogy a könyvtár jelentős színműirodalommal rendelkezett, mivel az egyesület a legfontosabb műkedvelési formának a színjátszást tekintette. Színdarabos könyveiket a környék falvaiba is kikölcsönözték, Keresztúrig el (!), meghatározott használati összeg ellenében. Takarékoság és összehangolás – két alapelv, ami mai társadalmunk vezetési gyakorlatából gyakran hiányzik.

Az egyesületi jegyzőkönyvek vezetése rendszeres, de tematikailag legtöbbször a bevételi-kiadási mérleg rögzítésére szorítkoznak, így a játékrendről nem alakíthatunk teljes képet. Megállapítható azonban, hogy mind a színjátszók, mind a közönség a népszínműveket kedvelte. A következő címekről tudhatunk: *Piros bugyelláris* (1911), *A csikós* (1915), *Csizmadia mint kísértet* (1927), *Sárga csikó* (1928), *A falu rossza* (1929), *Az ördög mátkája* (1933), *A vén bakancsos és a fia a huszár* (1935)⁴.

Szávai Márton vezetése alatt a színjátszó csoport tevékenységében több szempontból minőségi változás következett be. Ez mindenekelőtt a műsorpolitikájukban jelentkezett: a népszínművek helyett/mellett színpadra vittek a magyar, román és a világirodalom klasszikus darabjaiból is. Az emlékezetesnek tartott színdarabok közül válogatok: Heltai: *Néma levente*; Jókai: *Kőszívű ember fiai*; Mihai Beniuc: *Kakukk*

4 Visszaemlékszem édesapám, Balázs Ferenc alkalmi elbeszéléseire: előszeretettel beszélt a bukaresti magyar fiatalok színjátszó mozgalmáról. Kovácssegéd, majd felszabadult mesterként a fenti színdarabok többségében játszott a '20-as évekkel kezdődően.

völgy; Molière: *Dandin György, Fösvény, Botcsinálta doktor*; Móricz: *Sári bíró*; V. Alecsandri: *Arvinte és Pepelea*; Gárdonyi Géza: *Fehér Anna*; Szigligeti Ede: *A csikós*; Sütő András: *Fecskeszárnyú szemöldök*; Ivan Frankó: *Ellopott boldogság*; Caragiale: *Elveszett levél, Viharos éjszaka*; Kisfaludy Károly: *Kérők, Fösvény*; Gogol: *Revizor*; Csiky Gergely: *Buborékok*; Csehov: *Medve, Csehov-jubileum*; Goldoni: *Fogadósné*; Gergely Sándor: *Vitézek és hősök*; Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*; Tamási Áron: *Énekes madár*.

Összegezve: minden országos színjátszó versenyen részt vettek, a díjak, különdíjak, elismerések sokaságát hozták haza. A '60-as évek elejétől az énlaki színjátszó csoportok – ifjúsági és házasembereké – 43 színdarabot vittek színre, 114 előadást tartottak, ebből 33 vendég-szereplés volt 14 helységben, 35 515 néző előtt. A színjátszó csoportok minden tagja – összesen 47 – földműves ember volt.

A színpadot ellátták korszerű felszereléssel: mozgatható, alakítható kulisszákkal, világító berendezéssel, díszletekkel, kellékekkel, 50 darabot számláló ruhatárral.

Az Énlaki Ifjúsági Egyesület összetett népnevelő céljairól, a népnevelés egészéről, funkciójáról teljességgel nem szólhattam, csupán érzékeltettem azt a szervező, kezdeményező, irányító, számon kérő, éltető keretet, amely melegágya, éltetője volt a színjátszásnak mint közművelődési intézménynek, rövid és hosszú távon egyaránt. Mi lehetett és mi lehet a titka, máig érvényes üzenete mindennek? Erre a kérdésre, néprajzkutatóként, ezen a társadalmi szinten is az egyéniség szerepét, az egyén mint vezér és közösség együttműködését tudom bizonyítottan megnevezni. Az énlaki kultúrtörténeti vázlatom azt példázza, hogy minden szinten, Énlakától a régióig, innen a nemzetig nagy ügyeket, Adyt parafrázálva, csakis az agyak és kezek kooperatív szent munkája által lehet elérni, megvalósítani.

Elégtétel számomra ma az, hogy kultúrfelügyelői munkámat nem bürokrataként teljesítettem.